

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Miloš Forman - individuum vs. společnost

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. et Mgr. Antonín Dolák, Ph.D.

Vypracoval:

Jan Dobal

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Miloš Forman - individuum vs. společnost“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Bratřinově dne 12. 4. 2011

Podpis

Poděkování

Děkuji panu PhDr. et Mgr. Antonínu Dolákovi, Ph.D. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Jan Dobal

Obsah

1. Úvod.....	2
2. Definice sledovaných fenoménů.....	4
2.1. Kontrola individua společností a potřeba kontrolovat	4
2.2. Právo jedince na individualitu a konfrontace se společností.....	5
3. Seznámení s Foucaultovými teoriemi disciplinace	9
3.1. Vysvětlení pojmu „disciplinace“	9
3.2. Vlastní Foucaultova teorie disciplinace	10
4. Analýza zásadních Formanových filmů týkajících se zařazování jedinců nebo minorit do společnosti, jejich debestializace, disciplinace.....	13
4.1. Analýza filmu Přelet nad kukaččím hnízdem (1975)	13
4.2. Analýza filmu Vlasy, režie Miloš Forman (1979)	16
4.3. Analýza filmu Lid versus Larry Flynt, režie Miloš Forman (1996)	20
4.4. Analýza filmu Muž na Měsíci (1999).....	22
5. Srovnání Formanových děl mezi sebou	26
6. Srovnání Formanových děl s Foucaultovými teoriemi disciplinace	29
7. Význam tématu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku	35
7.1. Význam (re)socializace	35
7.2. Význam integrace.....	37
Závěr – shrnutí poznatků	41
Anotace	43
Klíčová slova.....	44
Seznam použité literatury	45

1. Úvod

Téma „individuum vs. společnost“ je tématem provázejícím vývoj společnosti od počátku dějin a je stále aktuální. Především tzv. společnost západního typu (tedy i naše) je do značné míry determinovaná tímto tématem.

Miloš Forman se tématu „individuum vs. společnost“ v mnoha svých filmech věnoval, patří mezi díla nejlépe hodnocená a jsou stále aktuální. Jedná se především o Přelet nad kukaččím hnízdem (1975), Vlasy (1979), Lid versus Larry Flynt (1996) a Muž na Měsíci (1999). V těchto dílech, i když v každém v trochu jiné podobě, se vyskytují jedinci, kteří svojí nonkonformitou, odlišným přístupem a pohledem na svět a svojí individualitou nějakým způsobem „bojují“ s většinovou společností, anebo společnost stojí proti nim. A také se zde zabývá zařazováním těchto jedinců nebo minorit do společnosti, jejich debestializací a disciplinací.

Michael Foucault byl reprezentant francouzské intelektuální avantgardy sedmdesátých let a mimo jiné se zabýval i historickým vznikem moderního vězení. Ve své knize *Surveiller et punir: naissance de la prison* (1975), (česky *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*), píše o disciplíně a disciplinačních mechanismech při uplatňování moci a vzniku moderního státu.

Problém socializace a resocializace v kontextu srovnání děl významného režiséra druhé poloviny 20. století Miloše Formana a významného francouzského myslitele Michaela Foucaulta (1926 – 1984) může být velice zajímavé. Ačkoliv tyto velikáni své doby vynikali každý v jiném oboru, zpracovávali do jisté míry podobná témata. Každý ale na základě jiného geopolitického kontextu a jiné osobní zkušenosti.

Ve své práci budu analyzovat filmová díla Miloše Formana a srovnávat je navzájem i s dílem Michela Foucaulta. Sjednocujícím prvkem je samotné téma práce „individuum vs. společnost“ a Foucaultovy teorie disciplinace. Na základě komparace jejich děl budu analyzovat možný důvod vzniku rozdílu a rozporu mezi jednotlivci (minoritami).

Zajímá mě konkrétně kontrola společnosti nad jednotlivcem a její snaha o prosazení konformity. Jakým způsobem a za jakých okolností společnost toleruje jedince při jeho začleňování do společnosti, když si chce uchovat svou individualitu? Kde se bere potřeba kontrolovat individuum a zda je prospěšná, nebo naopak kontraproduktivní. Je konformita a kontrola ze strany společnosti legitimní v rámci socializace a resocializace? Nebo se jedná o svévolné zasahování do projevu individuality jedince? Může se jedinec projevovat individuálně, aniž by hrozilo, že se bude muset konfrontovat s většinovou společností nebo s ní aktivně „bojovat“?

Na závěr se podívám na význam tématu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku.

2. Definice sledovaných fenoménů

2.1. Kontrola individua společností a potřeba kontrolovat

Kontrola individua společností je fenoménem, který přišel s nástupem společenského zřízení v době, kdy si náš prapředek uvědomil, že pro jeho život bude pohodlnější a hlavně výhodnější, když se místo v rodinných společenství semkne v daleko větších a organizovanějších skupinách. Kontrola individua společností je a bude vždy součástí každé společnosti.

Potřeba kontrolovat je vždy spojena s potřebou moci. Je nutná na udržení moci a funkčnosti společnosti jinak vzniká chaos. Potřeba kontroly je daná lidmi a strukturou společnosti. Celý právní systém, který pomáhá přežít společnosti je na ní postaven. Potřeba kontrolovat je i zvědavost, kterou v sobě jako lidé máme.

Z pohledu sociální pedagogiky se jedná především o sociální kontrolu. *„Sociální kontrola - Procesy a mechanismy, kterými společnost nutí své členy k takovému chování, které je v jejím rámci považováno za žádoucí. Toho je dosaženo vnitřní kontrolou, kdy jedinec považuje společenské normy chování současně za měřítko, které je mu přirozeně vlastní, a vnější kontrolou udělováním pozitivních a negativních sankcí. Sociální kontrola probíhá při každodenní interakci, v malých skupinách a během celého procesu socializace. Strukturální funkcionalismus nahlíží sociální kontrolu jako prostředek k udržení společenských institucí, protože kdyby větší počet lidí popíral společenské standardy chování, došlo by k jejich masivnímu zhroucení. Alternativou k efektivní sociální kontrole je pouze chaos. Stoupenci konfliktualistického paradigmatu soudí, že sociální kontrola slouží ke zvýhodňování mocných skupin a znevýhodňuje ostatní. Domnívají se, že žádné soc. uspořádání není neutrální a chtějí demaskovat způsoby, jak instituce distribuují ve společnosti statky a břemena“.*¹ Z pohledu sociální kontroly je jasné, že kontrole jako takové se nelze vyhnout a jsme jí podrobováni každodenně, a to ve všech případech,

¹ Jandourek, J. Sociologický slovník, str. 131

kdy se nějakým způsobem interaktivně podílíme na životě společnosti; ať už se jedná o rodinu, školu, práci nebo třeba jenom o jízdu v hromadném dopravním prostředku. Z tohoto pohledu se jedná o bezpečnostní pojistku, která má zabránit chaosu a umožnit soužití v sociálních skupinách.

Shrnutí

Společnost používá sociální kontrolu a kontrolu obecně jako bezpečnostní pojistku proti chaosu. Z pohledu jedince to může představovat omezení, někdy i represe ve formě formální nebo obyčejové.

2.2. Právo jedince na individualitu a konfrontace se společností

Proti sobě stojí dva zdánlivě protichůdné názory: právo jedince na individualitu a společnost, která chce být především konformní. Čím je společnost svobodnější a demokratičtější, tím se i míra individualizace více podporuje a zároveň se zmenšuje její potřeba konfrontace se společností. Jako příklad by mohla posloužit taková maličkost, jako délka vlasů. V 80. letech v době totalitního zřízení u nás, byla všeobecně uznávána společností pouze „správná“ délka vlasů u chlapců a mužů. Když se někdo lišil a prosazoval svou individualitu, společnost mu to dávala velmi na vědomí a snažila se takového jedince srovnat a jednoduše řečeno „správně“ ostříhat. Zde docházelo k nátlaku společnosti na individualitu jedince, tak jak o tom mluví Berger. *„Jiný systém sociální kontroly, který vykonává nátlak na osamělou postavu ve středu, je nátlak morálky a obyčejů. Jenom nejnaléhavější aspekty tohoto systému jsou nadány právními sankcemi. To však neznamená, že člověk může být beztrestně nemorální, výstřední a nevychovaný. V tomto okamžiku začínají působit všechny ostatní nástroje sociální kontroly. Nemorálnost je trestána ztrátou zaměstnání, výstřednost ztrátou nadějí nalézt novou práci, špatné chování vede k tomu, že člověk je nezvaný a nevitáný ve skupinách, které respektují to, co považují*

za *dobré mravy*.“² Samozřejmě, že to korespondovalo s dobou a náladami ve společnosti. Ono „nemorální“ se z našeho dnešního pohledu zdá být nadsazené, ale v 80. letech minulého století to bohužel tak bylo. Podobnou paralelou je hnutí hippies v USA v 70. letech minulého století, pokud se budeme držet délky vlasů u mužů.

S tím úzce souvisí ještě jedno téma, a to je norma a normativa. Vzhledem k tomu, že se pohybujeme v prostředí společnosti, která si tvoří normy úplně na všechno, musíme i toto brát v úvahu jako jeden z důležitých činitelů, kdy dochází k interakci individua a společnosti. Obecně lze podle Vágnerové říct, že normy ve společnosti se dynamicky mění v závislosti na čase. Rozhodně nemají absolutní platnost a dynamicky se vyvíjí tak, jak se vyvíjí společnost. *„Normalita je stav osob, jedince, věcí, situace nebo jevu odpovídající té normě, z jejíhož hlediska je normativa posuzována. Základním kritériem je tedy pojetí normality, které při posuzování (hodnocení) sledujeme. Nejčastějším způsobem hodnocení konkrétního člověka je jeho porovnání s ostatními (věkově i jinak srovnatelnými) jedinci a posouzení míry jeho odlišnosti od stanovených hraničních hodnot statisticky zjištěné normy. Jako typický příklad se často uvádí hodnocení inteligence na základě naměřené hodnoty IQ. Lidé s abnormálními hodnotami IQ se na dané škále vyskytují nad i pod hranicí stanovené normy. Abnormalitu tedy rozhodně nemůžeme chápat pouze jako něco jednoznačně negativního – „nenormální“ je ve skutečnosti i vysoce nadprůměrný stav (např. genialita). Prakticky všichni, kdo se z hlediska statistického pojetí vymykají normě, mají značně ztíženou situaci ve společnosti a často se u nich vyskytují obtíže s plnou sociální integrací v rámci komunity.“*³

² Berger, P. L., Pozvání do sociologie, str. 69

³ Slowík, J., Speciální pedagogika, str. 23

Zajímavý je přehled různých pojetí normality, které Slowík (2007) dělí na:

- statistické
 - normální je to, co je běžné, průměrné, nejvíce frekventované (rozložení jevu v populaci lze zpravidla vyjádřit Gaussovou křivkou)
- zdravotní
 - norma je to, co odpovídá naplnění definice pojmu zdraví (viz definice zdraví podle WHO)
- funkční
 - normální je to, co umožňuje chování či výkon, který splňuje nároky kladené okolnostmi, úkolem, situací
- sociokulturní
 - normální je to, co je za normální považováno společenskou většinou (chování, projevy a stavy v souladu s očekáváním společnosti)
- ideální
 - měřítkem normality se stává přiblížení k ideální představě vytvořené pro daný jev (např. biblickému desateru jako ideální normě morálního a etického chování)
- skupinové
 - normativní jsou v tomto případě pravidla určité sociální skupiny (např. etnické skupiny)
- individuální
 - každý člověk má vlastní rámec norem (zčásti přejatý a upravený) podle dosažitelných hranic a možností; společnost i jedinec sám shledává, nakolik uskutečnil předpoklady a naplnil očekávání do něho vkládané okolím a jím samotným

Z toho vyplývá, že pojem norma a normalita je velice rozmanité téma a pohledů na to, jak by se měl člověk chovat a jaké normy naplňovat, je celá řada. Rozdíl mezi nahlížením na normy z pohledu individuálního

a sociokulturního vytváří zpravidla tenze, které se potom přenášejí i do individuálních práv jedince a přenáší se i jako konfrontace se společností.

Shrnutí

Jedinec má právo na svou individualitu a ve svobodné společnosti bude určitě podporován, pokud jeho individuální práva nepřekročí normy společnosti. Vzhledem k dynamickému charakteru norem se i vztahy mezi individualitou a společností neustále vyvíjí a posouvají. Nedá se říct, že to, co je dneska normou, bude jí i zítra. Tato nejistota může vyvolat jisté napětí, ale v zásadě i nejistota posouvá hranice toho, co je a není normou. Rozhoduje také o tom, zda má jedinec na svou individualitu právo a zda dojde ke konfrontaci se společností.

3. Seznámení s Foucaultovými teoriemi disciplinace

3.1. Vysvětlení pojmu „disciplinace“

Pojem disciplinace si zaslouží vysvětlení, kdyby pro nic jiného, tak pro to, že ve slovníku ho nenajdeme. Sám Foucault tento termín nepoužívá, ale setkáme se u něj s běžným termínem „disciplína.“ Nový pojem disciplinace bychom mohli popsat jako proces uplatnění disciplíny v praxi nebo vedení k disciplíně. Důraz kladu právě na slovo proces. Disciplína je v tomto kontextu slovo, které podle Wikipedie popisuje zodpovědnost, soubor zásad, morálku, příkladem budiž vojenská disciplína. Disciplinace popisuje procesní charakter disciplíny, že se tak děje a uplatňuje se. Nicméně z hlediska nároků této práce nebude potřeba tyto dva pojmy striktně rozdělovat a vymezovat navzájem jejich význam. Z tohoto pohledu se jedná o stejnou významově-obsahovou informaci.

Disciplína je vlastní mnoha oblastem. Jsou odvětví, která bez řádné disciplíny nemohou vůbec samostatně existovat. Takovým příkladem je samozřejmě armáda. Celá existence armády je založená na dokonalé disciplíně.

Disciplína neboli kázeň je definována ve slovníku takto „*Vědomé, přesné plnění zadané sociální role, stanovených úkolů, určených činností, spojené s respektováním autority. V pedagogickém kontextu je kázeň chápána různými způsoby, např. jako jeden z cílů výchovy (autoritativní a direktivní pedagogické směry); jako prostředek k realizaci vzdělání (tradiční škola); jako riskantní až nepřijatelný prostředek, ničící spontaneitu, tvořivost, individualitu žáka (směry vycházející z hnutí Nové výchovy, antiautoritativní směry). Praktické otázky kázně ve vyučování řeší různé tzv. strategie řízení třídy neboli managementu třídy, které zkoumají v rámci různých psychologických paradigmat metody prevence a řešení případů nežádoucího (neukázněného) chování ve škole.*“⁴

⁴ Průcha J., Walterová E., Mareš J., Pedagogický slovník, str. 122

Shrnutí

Pro potřeby této práce je myšlena disciplína jako zodpovědnost, soubor zásad, morálka, ale i kázeň, se kterou mají právě postavy analyzovaných filmů většinou problémy.

3.2. Vlastní Foucaultova teorie disciplinace

Michael Foucault nepíše o disciplinaci přímo, používá pojem disciplína. V jeho knize *Dohlížet a trestat* popisuje tento termín především jako metodu moci a ovládání: jak ovládnout tělo, tzv. poslušnost těla; jak naplnit smysluplně čas lidí, jak kontrolovat aktivitu, jak ji organizovat a v neposlední řadě jak kontrolovat a ověřovat, že se disciplína uvádí do praxe správně. Jako příklady disciplíny uvádí především armádu, zdravotnictví, školství a vznikající manufaktury 17. až 18. století.

Pro vlastní pochopení disciplíny je důležité pochopit, co že se vlastně událo tak nového a převratného na přelomu středověku a novověku. *„Mnoho disciplinárních procedur již dávno existovalo – v klášterech, v armádách i v dílnách. Avšak během 17. a 18. století se disciplíny staly obecnými formami ovládání. Odlišovali se od otroctví, protože se nezakládaly na vztahu přivlastnění těla; elegance disciplíny spočívá právě ve faktu, že se obejde bez toho nákladného a násilného vztahu při dosahování přinejmenším stejného množství užitečných výsledků. Odlišovali se rovněž od služebnictví, které je v neustálém, všeobecném, masivním, neanalytickém, neomezeném vztahu ovládání, jež se ustavuje ve formě jedinečné vůle pána, jeho „rozmaru“. Odlišovali se od vazalství, jež je vysoce kodifikovaným, nicméně odtazitým vztahem podřízenosti, který směřuje méně k tělesným činnostem a spíše k výsledkům práce a k rituálním znakům poslušnosti. Odlišovali se i od asketismu a „disciplín“ klášterního typu, jejich funkcí bylo zajišťovat spíše odevzdání se než zvyšování užitečnosti a které, ačkoliv v sobě zahrnovaly poslušnost druhému, měly za svůj hlavní cíl panství jednoho každého nad svým vlastním tělem. Dějinný moment*

disciplín byl moment zrodu umění lidského těla, které neusilovalo pouze o zvýšení jeho zručností, ani jen o upevnění podřízenosti, nýbrž o formování vztahu, jenž v samotném svém mechanismu činí tělo o to poslušnější, o co je užitečnější a naopak.“⁵ Foucault upozorňuje na vznik mechanismů, jak zefektivnit pomocí disciplinace funkci těla v ekonomickém slova smyslu. Je důležité formovat tělo pomocí disciplíny, aby bylo efektivnějším, rychlejším a přesnějším nástrojem a zároveň poslušnějším ve smyslu politické anatomie. Člověk v rámci disciplinace musí zvyšovat svoji hodnotu a zároveň být poslušnější. Musí vytvářet a odevzdávat maximum výkonu ve svých přesných úkonech a zároveň nesmí mít prostor pro neposlušnost. Disciplína v tomto směru transformuje obyčejné lidské tělo v tělo poslušné, ovladatelné a způsobilé k úkonům, které potřebuje společnost pro svůj růst.

Zde Foucault jasně říká, jaký byl vývoj a důvod, proč vlastně disciplinace převzala vládu a udala směr vývoje výchovy a formování těla. Formování těla je ústředním tématem Foucaultovi knihy *Dohlížet a trestat*, zamýšlí se především nad mechanismem moci a represe namířené proti fyzickému tělu ve středověku. Zkoumá, jaká nastala změna postoje k fyzickému tělu s nástupem novověku.

Dalším důležitým důvodem uplatňování disciplíny na konci 18. století byla takzvaná ekonomie moci. V té době se v důsledku zlepšujících se životních podmínek začala zvedat, populační vlna. To znamenalo mimo jiné i potřebu efektivnějšího využití pracovní síly, efektivnější školství, armáda i zdravotnictví. Bez disciplíny, která dovolovala vlastně nenásilnou plíživou formou ovládat masy, by to nešlo. *„Rozvoj disciplín značí objevení se elementárních technik moci, které vykazují docela jinou ekonomii: mechanismy moci, které se namísto toho, aby postupovaly „deduktivně“, integrují do nitra produktivní účinnosti aparátů, do růstu této činnosti a do využití toho, co produkuje. Starý princip „odvod – násilí“, který ovládal ekonomii moci, nahradily disciplíny principem „umírněnost – výroba – zisk“. Jsou zde jako techniky, které dovolují přizpůsobit navzájem množství lidí a rozmnožení aparátů produkce (a „produkcí“ je třeba*

⁵ Foucault M. *Dohlížet a trestat*. str. 201

rozumět nikoli výrobu ve vlastním slova smyslu, ale také produkci vědění a schopností ve škole, produkci zdraví v nemocnicích, produkci destruktivní síly prostřednictvím armády).“⁶ Jinými slovy, Foucault si všímá toho, jaký je vztah disciplíny, ekonomiky a moci. Pro ekonomii je životně důležité ovládnout a svázat tak důležitý pracovní nástroj jako je lidské tělo a disciplinační proces toho umožňuje dosáhnout se ziskem a s příslibem do budoucnosti. Není jen krátkodobý cíl, který by bylo potřeba v nejbližší době revokovat.

Shrnutí

Foucaultova práce se z hlediska disciplíny zaměřuje na oblasti pracovního výkonu v manufakturách, školství, zdravotnictví a vojenství. Jde o její využití jako moderního a ekonomického prostředku při uplatňování moci a řízení moderní společnosti. Foucaultovo *Dohlížet a trestat* si klade za cíl nás s tímto tématem podrobně seznámit a hlavně vysvětlit mechanismy a potřeby této změny a uplatňování disciplíny při správě tohoto světa.

⁶ Foucault M. *Dohlížet a trestat*. str. 305

4. Analýza zásadních Formanových filmů týkajících se zařazování jedinců nebo minorit do společnosti, jejich debestializace, disciplinace

4.1. Analýza filmu Přelet nad kukaččím hnízdem (1975)

Jsem moc rád, že právě zpracování knihy Kena Keseyho Vyhodíme ho z kola ven, si vybral Miloš Forman jako námět pro svůj velice úspěšný film Přelet nad kukaččím hnízdem.

Příběh filmu, stejně jako v knižní předloze, je zasazen do prostředí psychiatrické léčebny v malém přímořském městečku kdesi v USA. Děj filmu je vlastně velice jednoduchý. Do psychiatrické léčebny je na základě soudního nařízení přijat nový pacient, který naruší svou přítomností jednotvárnou rutinu a zaběhlé rituály jednoho, do té doby klidného, oddělení. Film je postaven právě na velice silném individualitě dvou hlavních představitelů. Jedním je hlavní hrdina McMurphy, který žije na okraji společnosti. Je drobným kriminálníkem a recidivistou, který se svým nespoutaným chováním a chutí si užívat života dostává do problémů. Povahou je hospodský rváč a bouřlivák, který má svůj vlastní hodnotový žebříček a svůj smysl pro spravedlnost. To je pro pochopení postavy velmi důležité. Rozeznává perfektně dobro a zlo, ale zároveň se nepodřizuje společenským normám. Když má pocit, že by něco mělo být, tak jak on chce, podřídí tomu i svoje chování a nehledí na následky.

Druhým je vrchní sestra Mildred Ratchedové, která reprezentuje řád a společenské normy. Zároveň má na své straně celou instituci, v našem případě reprezentující společnost. Jejím hlavním cílem je, aby bylo všechno v pořádku, aby všechno mělo svůj pevný řád, pevnou disciplínu. Ona je nejvyšší autoritou, kterou nikdo nemůže zpochybnit a její slovo má váhu zákona, má absolutní moc.

Ve filmu se střetnou tyto dva rozdílné pohledy na svět. Jeden reprezentuje právě McMurphy, který si chce hlavně užívat a klidně přečkat svůj trest. Aby se nenudil, snaží se burcovat pacienty a vymýšlí různé kratochvíle. První střet

se slečnou Ratchedovou nastává při výdeji léků. Kdy McMurphy zpochybní to, že by měl polykat lék, o kterém nic neví. Zde nastává první roztržka, která předznamenává, že moc a společnost má prostředky, jak z pohledu moci, nepohodlnou individualitu zkrotit.

Důležité podle mě je to, že na sebe narazí dvě individuality, kde každá z nich má jiný společenský status. McMurphy je člověk s nízkým společenským statutem, nicméně velikou podporou publika. Zatímco vrchní sestra má vysoký společenský status, ale už od prvního střetu využívá pouze svou společenskou sílu, to, že má za sebou společnost, doktory, pomocný personál. Zatímco McMurphy je přirozená osobnost, která je přes všechny svoje chyby hluboce lidská. Slečna Ratchedová je pravím opakem, přes svou zdánlivou dobrotu a zdánlivou laskavost v ní není nic opravdu laskavého nebo dobrého. Pouze uplatňuje svoji moc.

McMurphy se snaží burcovat pacienty a vlastně jim ani moc nevěří, že jsou to nemocní lidé, kteří potřebují speciální péči. Chová se jako typický člověk, který o duševních nemocech a poruchách nic neví, Jedná s nimi jako s normálními lidmi, hraje s nimi karty, normálně si s nimi povídá o všem, co ho zrovna napadne. Hraje s nimi i basketbal. Zde po jednom zápase proti pomocnému personálu poprvé poznává McMurphy, že nestojí pouze proti jedné vrchní sestře, ale že stojí proti celé instituci, proti celé společnosti. Pomocný personál je frustrovaný, že pod vedením McMurphyho nad nimi pacienti zvítězili a že si o tomto vítězství pacienti s opravdovým nadšením povídají. McMurphy je spokojený, že se mu podařilo zápas vyhrát. To popuzuje jednoho ze zřízců. Aby McMurphymu ukázal, kdo zde má moc, prozradí mu, že se ze zařízení dostane, až „oni“ řeknou. Což má za následek eskalaci napětí mezi ním a vrchní sestrou slečnou Ratchedovou. Velmi důležité je právě ono „oni.“ Zde je vidět síla a moc společnosti delegovaná do rukou nevzdělaného zřízence, který má díky institucionalizaci neomezenou moc, protože je součástí systému, i když na nejnižší příčce.

Vrchní sestra Retchedová uplatňuje svoji moc a McMurphy dostává poslední varování v podobě mučení elektrošoky. S vrchní sestrou nemůže soupeřit a to si začíná uvědomovat.

Jediné logické vyústění je útěk před neústupností společnosti. McMurphy se rozhodne, že když nemůže být on tím hlavním pánem situace, musí utéct do Kanady. Kanadu zmiňují na dokreslení toho, že jako Američan utíká opravdu před vlastní společností, samozřejmě včetně instituce personifikovanou slečnou Retchedovou.

Zde se dostáváme do finále, kde McMurphyho individuum a jeho puzení životem, životní optimizmus, lehkost bytí až nezodpovědnost ho stojí život. McMurphy má možnost volby: může utéct nebo „ještě chvíli“ zůstat a oslavit své rozhodnutí s kamarády. Vybere si oslavu.

Ráno, když je vše prozrazeno, provede slečna Retchedová jednu ze svých nejdopornějších praktik k získání převahy nad situací, kterou očividně nemá pod kontrolou. Je pravda, že situace musela doslova otřást jejím přesvědčením a životní představou, jak má její oddělení po ránu vypadat. Zde celkem oprávněně divák cítí odpor slečny Retchedové k vzniklé situaci. Nicméně její způsob získání kontroly nad situací je daleko horší. Naprosto chladnokrevně vydírá nejistého chovance, který má strach ze své matky tím, že jeho matce řekne o jeho chování na večírku. To mladík neunes a spáchá sebevraždu.

To je spouštěcí mechanismus, kdy McMurphyho jeho individuální morálka a pocit pro spravedlnost vyburcuje ke konečné odplatě a vzdoru proti instituci a společnosti, kterou reprezentuje právě slečna Retchedová. Zde dochází k fyzickému střetu, kde se snaží McMurphy slečnu Retchedovou uškrtit. Nicméně odplata společnosti za pokus o vraždu slečny Retchedové je stejně fyzická a ještě děsivější. McMurphy je neodvolatelně zbaven své individuality chirurgickým zásahem do mozku a je ponechán ve vegetativním stavu, což je pro člověka, který se smál a užíval života plnými doušky, horší než smrt.

Shrnutí

Ve filmu *Přelet nad kukaččím hnízdem* (1975) se téma individuum vs. společnost představuje v té nejryzejší podobě. Jde především o konfrontaci síly mezi společností a jednotlivcem. Psychiatrická léčebna by měla být bezpečným místem a místo toho se stane místem ponižování a represí.

Hlavním tématem je obhajoba práva člověka na svou jedinečnost. V případě hlavního hrdiny jde o člověka, který si neláme hlavu s normami společnosti. Jde mu hlavně o svoje vlastní individuální normy. Z hlediska morálky na tom není vůbec špatně. Dostává se do problémů, které se můžou stát v běžném životě každému. To je celkem omluvitelné. To co je na celé situaci špatně, je právě reakce společnosti na vzniklou situaci.

V samotném příběhu zde stojí na jedné straně individualita, která svoji nekonformností a svobodomyšlnému způsobu života způsobovala drobné vrásky na straně společnosti. Na druhé straně stojí společnost, která nedokáže nabídnout přijatelnou alternativu pro takto živelnou individualitu. Společnost zde zastupuje jiná individualita, slečna Retchedová, která má jiné morální zásady a uznává jiné normy. Film je obžalobou společnosti, která nedokázala ochránit svého člena, který je komplikovanější. Hlavní chybou společnosti bylo, že nezvolila vhodné zařízení. Psychiatrická léčebna neměla na práci s podobným druhem lidí odpovídající zkušenosti a kvalifikaci. Potřeba disciplíny a řádu zvítězila nad lidským přístupem. Požadavek kontrolovat, normovat a svazovat zde vyústil v osobní tragédii a vedl k nezvratným změnám bez možnosti nápravy.

4.2. Analýza filmu *Vlasy*, režie Miloš Forman (1979)

Dalším úspěšným Formanovým filmem je muzikál *Vlasy*. Zavádí nás do skupiny amerických hippies, kteří žijí na okraji společnosti nonkonformním způsobem života. K této skupině se shodou okolností přidá mladík jménem Claude Bukowski, který vyrostl kdesi na venkově v Oklahomě a který jde narukovat do armády v rámci konfliktu ve Vietnamu.

Ústřední postavou filmu je George Berger, který je hlavním hybatelem a vůdcem skupiny hippie. Vlastní skupina je velice různorodá, nicméně společným jmenovatelem jsou společné názory na válku, drogy, dlouhé vlasy a volnou lásku.

Film je založený na vizuálních vjemech a muzice. Příběh muzikálu není potřeba vzhledem k tématu práce líčit. Zajímavé z pohledu práce jsou některé scény, které budu analyzovat.

První zajímavou scénou je situace, kdy Bergerova parta spolu s Bukowskim vetře na večírek Sheily (dívky z bohaté rodiny, kterou skupina potká v parku). Od začátku je jasné, že naše skupina na večírek nepatří. Prostředí bohatých lidí v nejlepších oblecích a šatech ostře kontrastuje s barevnými hadříky, které mají oblečení naši hrdinové. Pokud je slavnost na zahradě, je to ještě docela v pořádku. Sice si toho někteří účastníci všimnou, ale vlastně se nic neděje. Skupina zatím nebudí takovou pozornost, aby vyvolala skandál.

Situace se dramaticky mění, když se vetrou i na slavnostní večeři v domě, kde je na první pohled vidět, že tam nepatří, a jsou celkem pochopitelně ze soukromé oslavy vykázáni. Nejprve jsou velice zdvořile požádáni, aby opustili společnost. Když na výzvy nereagují, je na ně zavolaná policie.

Přes veškeré sympatie, které v nás skupina vyvolává, není na postupu majitele nic nepochopitelného. Na samotném Bukowskim je vidět, že mu je celá situace velice trapná. Jedině Berger a jeho parta, kteří jsou zvyklí na podobné kratochvíle, se necítí ani trochu nepatříčně. Na tomto místě je podle mě krásně vidět, jak Berger prožívá, že je individualita povznesená nad tyto „zbohatlíky“, ale ve skutečnosti je to právě on, kdo vyžaduje ohledy na svoje individuální práva, zároveň však práva někoho odlišného (bohatého) neuznává. Ostatní členové party jsou v tomto ohledu pouze přihlížejícími staty, kteří následují osobnost svého vůdce.

Druhá scéna, která podle mě stojí za zamyšlení je, kdy jde Berger shánět peníze na kauci, poté co je parta na večírku zatčena a předvedena před soudce.

Berger se vykoupí z vězení za Bukowského peníze s příslibem, že sežene peníze pro ostatní, aby nemuseli strávit 30 dní ve vězení a na veřejných pracích.

Nejprve jde o peníze požádat Sheilu, které se mladý rebel líbí a chtěla by být trochu jako on. Nicméně takový obnos nemá, takže Berger odchází s nepořízenou. Dále zajde za rodiči, kteří žijí ve městě. Rodiče by byli rádi, aby jejich synek žil „normální“ život, stříhal si vlasy, pracoval. Otec mu dá na vybranou, pokud chce peníze, ať se nechá ostříhat. Vlasy jsou zde jen zástupný problém, za onu „normalitu“. Jinými slovy, pokud začneš žít „normálně“, já Tě podpořím. To je pro rebelujícího syna samozřejmě nepřijatelné. Peníze nakonec dostane od mámy a svoje kamarády z vězení dostane. Po propuštění z vězení je za hvězdu, že peníze sehnal a že on je ten „šéf“, který je dostal z vězení. To, že je ale také do vězení dostal, je už zapomenuto.

Třetí scéna, která má k tématu blízko, je o osobní zodpovědnosti. Je to scéna, kdy partu vyhledá přítelkyně Huda (další člen skupiny). Přijede odkudsi i s Hudovým synem, který je v předškolním věku. Zde je důležité, co říká Hudova přítelkyně. *„Jak mohou být lidé tak nemilosrdní? Jak mohou být lidé tak krutí? Je snadné být tvrdý, je snadné být chladný. Jak mohou být lidé bez citu? Víš, že na tobě visím. Je snadné být pyšný, je snadné říct ne. Zvláštní lidé, kteří se starají o cizí, o zlo a sociální nespravedlnost. Pomáháte jen krvácejícímu davu? A co přáteli v nouzi? Já přátelství potřebuju. Jak mohou být lidé tak nemilosrdní? Jak mohou přehlížet své přátele? Je snadné se vzdát, je snadné nepomáhat. Zvláštní lidé, kteří se starají o cizí, o zlo a sociální nespravedlnost.“*⁷

To přesně vystihuje asi nejkontroverznější scénu celého filmu. Hudova přítelkyně popisuje osobní zodpovědnost svého přítele a otce malého dítěte vůči celému světu. Hud chce zachránit každého na širém světě, být ten veliký, statečný a dobrý člověk, ale na dva malinké lidi, za které je doopravdy zodpovědný nemyslí, ti se mu do jeho svobodného světa nehodí.

⁷ píseň Easy To Be Hard z muzikálu Vlasy (1979)

Shrnutí

Ve filmu *Vlasy* (1979) jde především o generační vzdor určité skupiny lidí, kteří mají potřebu se odlišit od většinové společnosti a jejich minorita jim skýtá určité výhody. Jde hlavně o svobodu, kterou si cení nade vše. Jejich jinakost je na první pohled vidět: odlišují se nápadným zjevem, dlouhými vlasy, barevným oblečením a nekonformním způsobem života. To obsahuje především užívání drog, volný sex a v neposlední řadě velice chladný vztah k zákonům, normám a ke každodenní práci. Jejich život plyne ze dne na den, bez větších životních cílů než si užívat každodenní radosti života.

To je také určující pro vznikající konflikty se společností. Ať už se jedná o drobné konflikty v rodině, kde by rodiče těchto mladých lidí samozřejmě raději než své zarostlé a špinavé děti viděli úspěšné mladé lidi, kteří žijí podle norem společnosti, nebo drobné šarvátky s policií na veřejných místech, na nichž se mladí hippie shromažďují a jsou nepřehlédnutelní. Jejich jinakost je na první pohled zřejmá. Ke konfliktu ale dochází pouze tehdy, pokud se tato svobodomyšlná minorita s většinovou společností opravdu setká, např. při narozeninové oslavě Sheily. Tato situace je podobná situaci v ČR a zdejších minoritních skupin všeho druhu. Pokud nedochází k třecím plochám a nepotkáváme se v denním životě, tak ani k žádnému konfliktu dojít nemůže. Jestliže se ale přiblížíme a existuje-li společný prostor, potom míra tolerance úměrně klesá se zkracující se vzdáleností.

To důležité ve filmu je právě v osobních postojích jednotlivých hrdinů, kteří se dívají na svět ze svého pohledu a volí prostředky pro dosažení svých cílů. Pokud odhlédneme od drobné kriminality, vlastně se vůbec nic neděje. Jedná se o celkem zdravé jedince, kteří prožívají svůj život po svém a sem tam se setkají s nepochopením společnosti. Společnost je zde reprezentována především rodinou Sheily, která si ovšem žije také svůj život, na který má plné právo. Střet dvou rozdílných životních postojů musí nutně vyvolat nějakou reakci.

4.3. Analýza filmu Lid versus Larry Flynt, režie Miloš Forman (1996)

Film Lid versus Larry Flynt ve svém názvu už skrývá obsah a téma celého filmu. Film je o svobodě a toleranci ke svobodám těch druhých. Film vypráví životopisným způsobem o jednom americkém podnikavém člověku, který vybuduje mediální impérium na pomezí pornografie a nevkusu.

Film se odehrává především v soudních síních a konkrétních právních kauzách. Larry Flynt je nespoutaný člověk, který si uvědomuje moc peněz a podle toho také vystupuje. Žije nespoutaným životem člověka, který si může všechno dovolit. Dokonce i spravedlnost. Na začátku je Larryho největším problémem, že vydává pornografický časopis jako normální časopis, který se prodává v běžné distribuci a ne v obchodech pro dospělé. Časopis začne být velice úspěšný ve chvíli, kdy se na jeho stránkách začne potkávat pornografie a bulvarizující skandály, včetně paparazzi fotografií slavných lidí. Tato bulvarizace a zásahy do soukromí známých lidí přitáhnou k Larrymu značnou pozornost. Larry je mistr v manipulaci a nemá problém vystupovat jako „zvrhlík“. Toto označení používá jako štít. Média ho milují a politici a jiné známé osobnosti, které znevažuje na stránkách svého časopisu, ho nenávidí. Jako bohatý člověk a vyhraněnými názory se stává hlavním hrdinou mnoha soudních sporů i osobních útoků.

Hlavní Larryho motivací je, mimo peněz, o které jde v každém soudním procesu, jeho vnitřní přesvědčení, že jde hlavně o svobodu. O svobodu svobodně podnikat ve svobodné zemi. Kdyby nebyl ve svobodné zemi a lidé se nemohli svobodně rozhodnout si jeho časopis nekoupit, potom by se zřejmě pustil do jiného podnikání. Nicméně tím, že mu někdo neustále říká, že tohle nemůže, nebo dokonce nesmí, to v Larrym vyvolává doslova zuřivost. Larry je člověk bez vzdělání, který již od raného mládí vykazoval značnou dávku podnikavosti. Jeho hlavní motivací vždy byly peníze. Tohoto cíle dosáhl mírou vrchovatou. Druhý cíl, který je z jeho osoby patrný, je boj proti cenzuře a falešné morálce. Stává se jakýmsi sekundárním produktem jeho touhy po majetku. Paradoxně je tato

jeho motivace pro ostatní mnohem prospěšnější, než kdyby založil charitativní projekt na podporu sirotků v Bosně.

Toto se projevilo především v jeho soudním sporu s kazatelem a náboženskou celebritou Jerry Falwellem. Šlo o spor na ochranu osobnosti, který se díky Larryho neústupnosti dostal až před nejvyšší soud USA.

Zde je jádrem problému, zda někdo, kdo je spíše společností odsuzován a rozhodně neobdivován, ačkoliv ho tato společnost mimochodem svým zjevným zájmem o pornografii „stvořila“, má právo veřejně zesměšnit, v tomto konkrétním případě náboženskou, pro své charakterové vlastnosti všeobecně uznávanou personou. Všichni „spravedliví“ občané by samozřejmě Flynta očernili a odsoudili. Nicméně Nejvyšší soud rozhoduje na základě své nezávislosti, a to dokonce i nezávislosti na názoru lidu. Pro Nejvyšší soud je to tedy jen otázka práva a je irelevantní, jaké to vyvolává vášně a nálady ve společnosti.

V tomto případě se nejedná přímo o kontrolu individuality společností, protože je zde soudní instituce, která ze své podstaty musí být proti tomuto tlaku odolná, ale spíše o pravý opak. Většinová společnost by ráda kontrolovala, ale soudní systém jí to znemožňuje. Je jedno, co si osobně o Larry Flyntovi myslíme, a není rozhodující, zda je nám sympatický, i když tuto otázku film poměrně jasně řeší. Důležité z hlediska námětu je právě to, jestli může být člověk svobodný, tvořivý, podnikavý a to navzdory tomu, jestli se to společnosti líbí nebo nelíbí. Rozhodující z tohoto pohledu je myšlenka obhajoby, zda se jedná o spravedlnost nebo o otázku dobrého vkusu. Vкус není předmětem práva, i když tlak společnosti může být v tomto ohledu značný. I v tomto případě je to společnost, která si vytváří názor. Larry Flynt je osobnost, která jde svojí vlastní cestou a nebojí se jít proti všem. Věří, že člověk je svobodný, když je odvážný, a že společnost z toho má svůj prospěch. Klíčová jsou jeho slova, když říká novinářům, že pokud zákon ochrání jeho, jako vyvrhele, tak ochrání i je, když dělají svoji práci a nasazují z přesvědčení svoje životy, pravdy, zásady. Protože dnes je to otázka dobrého vkusu a zítra může mít společnost něco proti

náboženské víře nebo barvě pleti. Proto je Flyntův proces tak důležitý. Z dnešního pohledu to musíme chápat i jako varování, protože cenzura ve jménu „vyššího dobra“ je stále na pořadu dne.

Shrnutí

Film Lid versus Larry Flynt (1996) je o postoji individuality, která je úspěšná z pohledu businessu a vydělává peníze na zboží, které je na okraji lidských norem, nikoliv však zájmu. Jde především o právní pojetí morálky a toho, co je a co není správné, drzé, urážlivé nebo pouze nevkusné.

Zde je společnost vyjádřena soudní terminologií „lid“. Jedná se o to, že obyčejná práva všech „slušných“ lidí jsou zastupována soudním systémem. O soudní spory jde především, protože Larry Flynt je bohatý člověk, který našel mezeru na trhu a pohádkově zbohatnul (pravý Americký sen).

Z pohledu kontroly a potřeby kontrolovat společností individualitu nejde o běžný případ, kdy by tlak společnosti a jeho sankce vůči chování Flynta měly nějaký efekt. Zde jde především o ekonomické zájmy, kde na jedné straně stojí bohatý podnikatel a na straně druhé lidé, kteří toho chtějí využít. To, že Larry Flynt provozuje podnikání, které není příliš mravně na výši, zde nehraje až tak důležitou roli.

Rozhodující je až žaloba na ochranu osobnosti, která se dostane před Nejvyšší soud USA. Tento soudní spor a hlavně jeho výsledek posune společenské normy zase o kousek dál a zároveň ochrání svobodu slova navzdory veřejnému mínění.

4.4. Analýza filmu Muž na Měsíci (1999)

Muž na Měsíci je filmem o komikovi, který rád šokuje a burcuje diváky, místo toho, aby je bavil podle jejich očekávání.

Z hlediska tématu práce je velice zajímavý. Na jedné straně stojí osobnost, která nedělá nic podle představ diváků, publika, ale nedělá nic ani podle představ svých chlebodárců. Podle tohoto schématu jde dokonale proti všem. Na druhé straně jsou tu diváci, kteří, žijíce ve svém kulturním prostředí, chodí do klubů.

Jediným smyslem návštěv je se pobavit, respektive nechat bavit. Nechtějí o ničem přemýšlet, chtějí konzumovat. V našem kulturním prostředí bychom to mohli přirovnat k návštěvě kina nebo kabaretu.

Kaufman se protlouká po klubech jako komik, který je spíše trapný než vtipný, nicméně za jeho vystoupením je obrovský kus drzosti a kalkulu. Má různé alternace, pod kterými vystupuje a které se navzájem ovlivňují, což vyvolává vrcholně trapné i komické situace zároveň. Kaufman chce být velice známý a úspěšný, hlavně svojí originalitou, kterou si cení nade vše. Výborná smlouva s nejúspěšnější televizí ho nevýslovně pálí, protože v tom není kousek originality, individuality a vtipu na jeho úrovni. Zároveň je však velice ambiciózní, neúspěch pro něho není řešení. Jeho naprostá originalita a představa o humoru a divácký vkus se navzájem neslučují, takže je neustále v konfliktu se sebou samým a vnitřním vnímání skutečnosti.

Společnost na něho pohlíží spíše s odporem. Je to jeho volba, že tomu tak je. Burcování společnosti a zejména jejích představ o humoru je přímo jeho programem. Pokud pro to může využít jakýkoliv prostředek, tak to udělá. Jako příklad bych mohl uvést jedno číslo, kde zneužívá oblíbený sport wrestling. Tohoto show zneužije tak, že proti sobě poštvě ženské publikum. V ringu zápasí pouze se ženami a neskutečně je přítom uráží. To provozuje nějakou dobu. Téma graduje tím, že se v ringu střetne s „králem“ wrestlingu, který se na jeho znevažování sportu už nemůže dívat a vyzve Kaufmana. Kaufman je při utkání zraněn nedovoleným chvatem. Zápas má dohru v televizním studiu ve známé televizní talk show, kde se do sebe Kaufman se zápasníkem opět pustí. Nicméně celé je to od začátku nahrané, ale divák nedostane šanci to poznat. Na tomto principu jsou ostatně vystavěné všechny Kaufmanovi vystoupení.

Společnost nedostává šanci pochopit, že Kaufman je ve svém oboru výjimečný a Kaufmanova velká individualita nedává šanci společnosti pochopit, že tomu tak je. Dochází k zásadnímu rozkolu v nepochopení a nedorozumění. Kaufman potřebuje společnost, která by mu rozuměla, potřebuje ji z podstaty věci, protože pracuje v show businessu. Zde se nemůže vyhnout konfrontaci

se společností a s divákem. Nicméně zároveň není ochotný ustoupit ze své představy o tom, jak má show vypadat a jak má vypadat zábava. Jeho potřeba šokovat je příliš veliká, a proto neumí udělat krok k potřebám diváka a společnosti. Společnosti se nelze divit, protože ta má svoji představu, má nějaké zkušenosti, má svoje starosti a její potřeba „bavit se“ ji nemá ohrožovat a nechce být šokována. V podstatě by se dalo říct, že Kaufman je ve špatném čase na špatném místě. Kdyby byl orientován na nějaké minoritní publikum, které by ho vyhledávalo a přišlo za ním, nedocházelo by k žádným konfliktům. Bohužel, to by Kaufmana nikterak neuspokojilo. Tento boj Kaufmanův život determinuje a zároveň ohrožuje.

Když onemocní rakovinou plic, nikdo mu to nevěří ani jeho rodina. Předpokládají, že je to jen další z jeho bizarních kousků. Nicméně není a Kaufman umírá ve svých 35 letech.

Shrnutí

Film Muž na Měsíci (1999) je příběhem nevšedního projevu individuality, která vystupuje na veřejnosti, působí na miliony diváků a je neuvěřitelně originální.

Kaufmanova touha po jedinečnosti a obdivu společnosti byla výjimečná. Rozhodně nepatřil do kategorie lidí, kteří by byli všední a kteří by nechávali společnost vydechnout. Měl dar lidi vyburcovat, když vymýšlel svoje výstupy, které lidé buď pochopili a královsky se bavili, nebo ho přinejmenším nechápali, či dokonce nenáviděli. Rozhodně však na ně působil. Z pohledu Formanova filmu se jeví jako veliká osobnost a veliká individualita, která na jednu stranu byla šťastná a dělala věci, které nikdo před ní nedělal, a na druhou stranu trpěla pocitem, že není dostatečně společností přijímána a milována.

Z pohledu kontroly společnosti a vytváření společenského tlaku na individualitu je tento příběh až učebnicový. Společnost reprezentovaná diváky, režiséry, producenty, majiteli televizních studií vytváří soustavný tlak na neuvěřitelně talentovaného komika, aby se přizpůsobil vkusu, který je

poplatný době a diváckému průměru. Nicméně Kaufman je natolik silná osobnost, že navzdory tomuto obrovskému tlaku si snaží udržet svou jedinečnost. Což se mu částečně daří, ale není to bez obětí. Přestože si uchová velice výraznou individualitu, známý a úspěšný se stane díky průměrnému televiznímu seriálu, který ho ubíjí a upřímně ho nesnáší. Nicméně nenechá se zařadit a svázat průměrností většinové společnosti a snaží se obhájit svou jedinečnost a vlastní cestu. Umírá bohužel velice mladý.

5. Srovnání Formanových děl mezi sebou

Miloš Forman se ve svých dílech obecně zaměřuje na individuum a nechává své hrdiny konfrontovat se společností, která na hrdiny působí a ti působí na společnost. Tenze, vytvářená osobnostmi, které mívají nonkonformní přístup k řešení životních situací, vyvolává menší nebo větší konfliktnost situací i životních postojů. Nabízí i netradiční přístup k řešení takových situací a osobitý přístup k obecným normám společnosti. Formanovy filmy nejsou černobíle ve smyslu šablonovitého vnímání světa a společnosti. Na základě životních zkušeností se postavy ve Formanových filmech vyvíjejí, avšak svoji jedinečnost si nenechají vzít a vždy žijí trochu na okraji společnosti.

I dílo Miloše Formana se vyvíjí, respektive náměty Formanových filmů se stávají civilnější. Srovnáme-li film *Přelet nad kukaččím hnízdem* s filmem *Lid versus Larry Flynt* nebo snímkem *Muž na Měsíci*, je tu výrazný posun ve zpracování literární fikce s životopisným filmem žijící osoby. Co se však nemění je prožívání a vnímání skutečnosti.

U *Přeletu nad kukaččím hnízdem* je hlavní hrdina muž, který má sice problémy se zákonem, ale divák cítí, že jeho individuální normy jsou správné a vlastně akceptovatelné. To co nám Forman vykresluje o *McMurphym*, je obraz dobrého člověka, který se dostane do situace, na kterou neumí adekvátně reagovat. V případě, že by nebyl vystaven prostředí, ve kterém nezná pravidla a neumí se pohybovat, byl by to sympatický veselý člověk, který umí žít a má zdravé sebevědomí. Ve filmu *Lid versus Larry Flynt* je podobný druh hrdiny, který se také pohybuje na hraně zákona a má vlastní individuální normy. Je pravda, že na rozdíl od předchozího filmu nám nemusí být *Larry* až tak sympatický, i když pan Forman ukazuje *Flynta* jako kladného hrdinu. Z hlediska obecných norem ale jím být pro celou řadu lidí nemusí. *Flynt* má na rozdíl od *McMurphyho* peníze, které mu pomáhají řešit jeho potíže se zákonem. *Flynt* se tedy nedostává do neřešitelné situace osamocen. Stále je tu velká spousta lidí, kteří pro něho pracují a kteří se snaží jeho těžkosti řešit. V opačném případě

by podobnost obou hrdinů měla velice pravděpodobně i podobný konec. To, co mají společného, je jejich vnitřní přesvědčení a nahlížení na spravedlnost. Oba věří, že pravidla (zákony) platí pro všechny stejně. Larry tomuto přesvědčení obětuje spoustu času a peněz (viz jeho soudní proces, kde uplatňuje právo na svobodné vyjadřování názorů) a McMurphyho přesvědčení, že všichni mají hrát podle stanovených pravidel (McMurphy dostane ujištění od vrchní sestry, že pokud většina chovanců oddělení bude pro změnu denního programu, tak se program změní – nestane se tak). V obou popisovaných filmech jde o podobný vzorec chování hlavních hrdinů. Oba jsou svým způsobem na okraji společnosti a oba jsou svým způsobem spravedliví, i když jejich motivace jsou různé. Flynt miluje peníze a McMurphy život.

Film Vlasy je také oslavou života, nezávislosti a svobody. To je motiv, který se jako červená nit táhne všemi Formanovými filmy. Vlasy jsou jedinečné svým emocionálním nábojem. To vychází ze žánru, který používá emoce jako výrazový prostředek a také v kontextu války ve Vietnamu. Forman znovu oslavuje nehrdinského hrdinu, který má vysoký osobní morální kredit, ale neuznává obecně přijatelné normy chování jako ve výše zmíněných filmech. Podobnost není jenom v morálním ztotožnění diváka s hrdinou, ale i v nemalé ceně, kterou hrdinové platí za svoji jedinečnost a individualitu bez kompromisů. To je druhým společným prvkem Formanových děl. Hrdinové jsou nehrdinští a jejich cena za jedinečnost je vždy vysoká. To nakonec platí i o Muži na Měsíci, kde pevné setrvávání ve svých postojích a názorech na specifickou oblast umění a zábavy odsuzuje hrdinu k nedocení.

Dalším společným jmenovatelem všech Formanových filmů je, že jeho hrdinové, byť v záři reflektorů, žijí na okraji společnosti. Někteří dobrovolně (Vlasy), někteří řadou chybných rozhodnutí a činů (Přelet nad kukaččím hnízdem) a někteří i přes své bohatství nebo úspěch (Lid versus Larry Flynt a Muž na Měsíci). Do jisté míry je pochopitelné, že nedodržování statických a sociokulturních norem vede ke společenské exkluzi. Všichni Formanovi hrdinové jsou za svůj způsob života a za své životní postoje penalizováni

společností a vytěsňování na okraj. Zde platí to, co uvádí Slowík (2007), že kdo se vymyká normě, má ztíženou situaci ve společnosti a má i obtíže se plně integrovat.

Rozdílné jsou ve Formanových filmech kulisy a fakt, že někdy je hrdina bohatý a někdy chudý. Princip života na okraji společnosti a osobní morální postoje, které stojí nad normami společnosti, jsou ve všech dílech Miloše Formana společné. Konflikt jedince a společnosti je hlavním a společným tématem všech Formanových děl. Sám Miloš Forman k tomu říká „*Konflikt mezi jedincem a institucí je prostě nejpodstatnější konflikt lidstva. Jako jedinci instituce potřebujeme, aby nám pomáhaly žít a sloužily nám, ale nakonec skončíme tak, že si připadáme, že my sloužíme jim. Instituce nás začnou ovládat a diktovat nám, a to platí v jakémkoli režimu odnepaměti.*“⁸

Shrnutí

Miloš Forman ve svých filmech řeší konflikty mezi jedincem a společností nebo společenskou institucí. Jeho hrdinové jsou individuality s vlastním morálním kodexem, který většinou nekoresponduje s obecnými normami většinové společnosti. Jeho hrdinové mají společné i postavení na okraji společnosti. Ve všech Formanových filmech jsou tyto prvky zahrnuty.

⁸ <http://www.novinky.cz/zena/styl/220979-milos-forman-anglictinou-se-doma-jen-tak-zlomit-nenechame.html>

6. Srovnání Formanových děl s Foucaultovými teoriemi disciplinace

Foucault ve svém výkladu disciplíny opakovaně naráží na základní podmínku disciplinace, jakožto procesu uplatňování disciplíny za dosažením určitého cíle. Cíle mohou být výchovné, jako tomu je ve školách, nebo organizační jako ve zdravotnictví, až po mocenské jako v případě hladce fungující armády. Základním stavebním kamenem disciplíny je práce s časem a prací v čase vyhrazené pro libovolnou činnost. Rozdělení a fungování v čase je také klíčové pro správné fungování a smysl disciplíny. Typicky v manufakturách a vznikajících továrnách je čas klíčovým prvkem v řízení a ohodnocování práce, především práce mechanické na výrobcích. Foucault popisuje principy a význam disciplíny pro nově vznikající uspořádání společnosti na rozhraní dvou dějinných etap: středověku a novověku a vznikající kapitalistické společnosti, v podstatě na začátku vzniku individuality ve společnosti. Nicméně Foucaultovo vědecké bádání mapuje druhou stranu: vznik řádu, nových společenských norem, disciplíny, a to vše zaměřené především na fungování organizované společnosti.

Forman pracuje na opačné straně spektra. Jeho hrdinové jsou všechno, jenom ne disciplinovaní jedinci. Formanovy individuality nezajímá čas ani disciplína. Zajímá je především jejich vlastní pohled na svět. To, že jsou jedineční a tím pádem jiní, je v ostrém kontrastu se společností a konformitou většinové společnosti. Formana zajímá především tento kontrast, protože nemusí jít vždy jenom o konflikt jako takový. Ten se zpravidla dostaví, ale není prvoplánový, spíš jako vedlejší produkt nedisciplinovanosti.

První Formanův film *Přelet nad kukaččím hnízdem* (1975) je z prostředí nemocničního zařízení, konkrétně z psychiatrické léčebny. Zde můžeme srovnat s Foucaultovým pohledem do historie tohoto odvětví a s potřebou kontroly jednotlivých funkčních prvků do takových detailů, jako jsou uzamykatelné skříňky nebo rozmístění postelí. *„Pravidlo funkčních umístění kóduje postupně v disciplinárních institucích prostor, který ponechala architektura obecně*

přístupný a připravený k rozmanitému využití. Určitá místa se definují tak, aby odpovídala nejen potřebám dohledu, aby zpřetrhala nebezpečné komunikační kanály, nýbrž také proto, aby vytvořila užitečný prostor. Tento postup se vyjevuje jasně v nemocnicích, zejména ve vojenských nemocnicích a v nemocnicích námořních sil. Zdá se, že ve Francii sloužil jako experiment i jako model Rocheford. Přístav, vojenský přístav, se svým oběhem zboží, lidí najatých ať dobrovolně či násilím, nalodujících se a vyloďujících se námořníků, nemocí a epidemií, je místem dezerce, pašeráctví a nákazy: je křížovatkou nebezpečného smíšení, místem střetávání zakázaných cirkulací.“⁹

Foucault na příkladu Rochefordu uvádí, jak se rodily a krystalizovaly na základě disciplíny moderní postupy a procesy při rozdělování a léčbě pacientů. Stejně jako léčba samotná, která je primárním úkolem nemocnice, byla stejně důležitá i organizace chodu celé instituce. Jedním z důvodů bylo zefektivnění rozdělování zdravotnického materiálu a drahých léků. Již nebylo možné při množství fluktuace lidí, aby prostředkům na péči chyběla organizovanost a dohled. Promítalo se to i do takových detailů, jako jsou uzamykatelné skříňky na léky a jiný zdravotnický materiál.

Nové byly i postupy v přístupu k samotnému pacientovi. Jednak začala vznikat statistika nemocných pacientů, která pomáhala efektivněji kontrolovat přísun léků a zabraňovala plýtvání. Evidence pacientů vedly i ke kontrole pohybu a ověřování skutečného počtu pacientů. Což umožňovalo aplikovat disciplínu při uplatňování ekonomie provozu nemocnice. Pacienti dostávali tabulku se jménem a diagnostikovanou nemocí přímo na každé lůžko, takže ošetřující personál měl přehled o stavu pacientů a lékař měl při vizitě přístup k aktuálním informacím o stavu pacienta. Později toto opatření umožňovalo separovat pacienty podle druhu onemocnění, což bylo obzvláště přínosné u separace infekčních nemocí. Disciplína umožnila efektivnější a progresivnější způsoby v lékařské praxi.

Zde vidíme, kde a za jakých okolností se zrodila moderní podoba nemocnic a zdravotních zařízení. Od té doby se toho moc nezměnilo. Psychiatrická léčebna,

⁹ Foucault M. Dohlížet a trestat. str. 211

do které byl zavřen Formanův hrdina, je přesným obrazem Foucaultova popisu takového zařízení, které vzniklo podle disciplinačních zásad. Psychiatrická léčebna je navíc svým způsobem vnímána veřejností a konec konců i klienty tohoto zařízení jako vojenský objekt (nemocnice), se zvláštním režimem a zvýšenou kontrolou a ostrahou. Jestli se jedná o nakažlivou nemoc, nebo o společensky hlídaný zájem, je z tohoto kontextu nedůležité.

Další Formanův film *Vlasy* (1979) je obrazem minoritní skupiny nebo také společenského hnutí mladých lidí hippies, kteří jsou do určité míry svobodným společenstvím individualizovaných jedinců dovedené k dokonalosti. Je to pravý opak toho, co Foucault popisuje jako disciplinární prostor. *„Disciplinární prostor směřuje k tomu, aby byl rozdělen na tolik dílů, kolik je k dispozici těl či prvků k rozvržení. Je třeba vyloučit důsledky neurčitého rozvržení, nekontrolovatelného rozptýlení individuí, jejich rozptýleného oběhu, jejich neužitečného a nebezpečného srážení; je to taktika zaměřená proti dezerci, proti potulce, proti seskupování. Cílem tu bylo ustanovit kontrolu prezence a absence, vědět o tom, kde a jak lze znovu nalézt dané jedince, zavést utilitární způsoby komunikace a přerušit jakékoli jiné, moci v každý okamžik dohlížet na chování každého jednotlivce, hodnotit jej, sankcionovat jej, měřit jeho kvality či prospěšnost. Jsou to tedy procedury, které směřují k vědění, k ovládnutí a využívání. Disciplína organizuje analytický prostor.“*¹⁰ To je přesně opačný postoj než, který vyznávají členové hnutí hippies. Snad nic tomuto není tak vzdálené. Tato skupina nechce, aby na ni někdo dohlížel a aby ji hodnotil a určoval její kvalitu a prospěšnost. Jediné hodnocení jejich kvality vychází z prožitků jejich jednotlivých členů a jejich sebehodnocení. A už vůbec nemají zájem, aby někdo kontroloval jejich pohyb, aby jim někdo bránil se svobodně potulovat po světě. Majoritní společnost vyznává jiné hodnoty a vliv disciplinárního prostoru a jeho ovládnutí vychází z výše popsaných principů, které Foucault odhaluje.

Naopak v ostrém protikladu je ve filmu předveden výcvikový tábor vojenských nováčků, kteří se připravují do války. V tomto se to naprosto shoduje

¹⁰ Foucault M. Dohlížet a trestat. str. 209

s Foucaultovým zjištěním využíváním disciplinárních technik v armádě. „Disciplína definuje každý vztah, který musí tělo zaujmout vůči objektu, s nímž manipuluje. Od jednoho k druhému rýsuje pečlivý mechanický převod. „Vzdejte čest zbraní kupředu. Ve třech krocích. Vezměte pušku do pravé ruky, přičemž ji tiskněte k tělu tak, aby byla opřena kolmo k pravému koleni, konec hlavně ve výši očí, držte ji přitisknutím pravé ruky, přičemž paže je napjata podél těla ve výši opasku...“ Zde máme příklad toho, co bychom mohli nazvat instrumentální kódování těla. Spočívá v rozložení obecného pohybu na dvě paralelní řady: jednak na řadu tělesných prvků, které mají být užity, jednak na řadu předmětů, s nimiž má být manipulováno; následně jsou obě tyto řady uvedeny do vzájemné korelace podle určitého počtu jednotlivých pohybů; nakonec se fixuje kanonické pořadí, v němž tyto korelace zaujímají přesně určené místo. Tuto povinnou syntax nazývali vojenští teoretici osmnáctého století „manévr“.¹¹ Na tomto příkladu je vidět, že od osmnáctého století se na vojenském výcviku a jeho disciplíně nic nezměnilo. Ve filmu je to využito pro zvýraznění rozdílu svobodomyšlných hippies a z jejich pohledu naprosto nepochopitelný systém disciplíny a drilu na straně nenáviděné armády jako nástroje války, represí, bolesti a nesvobody.

Ve filmu Lid versus Larry Flynt (1996) můžeme předpokládat, že sám Flynt jako úspěšný podnikatel využívá disciplíny při vedení svých podniků a sám, ač to na první pohled z filmu může být těžko uvěřitelné, musí být velice cílevědomý a disciplinovaný člověk. Příkladem může být jeho zdánlivá závislost na tisících lécích po té, co je postřelen a upoután na invalidní vozík. Když se podrobí operaci, která vyřeší jeho permanentní bolesti, přestane s okamžitou platností brát všechny léky, které předtím užíval v nadměrné míře. To svědčí o obrovské vnitřní disciplíně, kterou lze předpokládat u takto úspěšného člověka.

Ve filmu Muž na Měsíci (1999) není určující pro celý příběh hlavního hrdiny vztah k disciplinaci nebo disciplíně jako takové, ale spíše k individualizaci. Disciplína není to téma, proti kterému by se Kaufman musel vymezovat. To v jeho osobní historii nehraje důležitou roli. Je celkem jasné, že je společnost

¹¹ Foucault M. Dohlížet a trestat. str. 222

svázána normami chování, které z disciplíny vycházejí. Kaufman si vybral jako své působiště zábavní průmysl, kde jako herec, komik, zpěvák baví lidi v jejich volném čase, kdy se bavit chtějí a uvolňují se. Normy a disciplína se uvolňuje a není to téma, kde by Kaufman narážel na nepochopení nebo na problém.

Obecně lze říct, že individualita a disciplína jdou ve svém směřování proti sobě. Kdy, jak a proč se projevuje individualita a disciplína ve společnosti a jako metoda řízení ve společnosti, popisuje a shrnuje Foucault. Lze zde hledat paralelu k filmu Lid versus Larry Flynt (1996) i k Muži na Měsíci (1999): *„Disciplíny vyznačují okamžik, kdy se uskutečňuje to, co bychom mohli nazvat obrácení politické osy individualizace. V některých společnostech, pro něž je feudální režim pouze příkladem, lze tvrdit, že individualizace je největší tam, kde se praktikuje svrchovanost, a ve vyšších sférách moci. Čím více je tu někdo držitelem moci či privilegia, tím více znamená jako individuum skrze rituály, projevy či výtvarné reprezentace. „Jméno“ a rodokmen, které ho situují uvnitř celku příbuznosti, vykonání hrdinských činů, které manifestují převahu sil a které vyprávění činí nesmrtelnými, ceremonie, které vyznačují svým uspořádáním mocenské vztahy, monumenty či donace, které dodávají život i po smrti, oslavy a excesy rozhazovačnosti, mnohonásobné věrnosti a lenní svazky, jež se různě kříží, to vše konstituuje procedury „vzestupné“ individualizace.“*¹² Foucault si myslí, že v režimu disciplinárním je míra individualizace opačná. Čím více se společnost a její jedinci blíží konformitě, tím menší je individualizace jedince patrná. Z toho plyne, že obecně v disciplinované společnosti jsou více individualizovaní jedinci se sníženým normativním atributem. Příkladem může být nemocný člověk, delikvent, duševně nemocný člověk, geniální člověk, nadaný člověk nebo obecně děti, které ještě nenesou výrazné znaky normativního působení společnosti. Proto když se zkoumá míra možnosti individualizace, zkoumá se i míra dětskosti, zdraví, duševního zdraví a různých poruch osobnosti. Toto do jisté míry zkoumají všechny vědy, které mají v názvu kořen „psycho-“. Tím ovšem není dotčena skutečnost, že dějiny jsou dějinami individuí, pouze

¹² Foucault M. Dohlížet a trestat. str. 272

dochází k posunu od individuí, která svou jedinečnost odvozují od svého rodokmenu, k individuím, která svou jedinečnost odvozují od vlastních odchylek od norem společnosti. Nové technologie moci a politická anatomie těla se do tohoto procesu plně zapojily.

Lze říct, že toto platí u obou Formanových filmů. V prvním jde o bohatého muže, o kterém by se dalo říci, že trpí jistými patologiemi, a ve druhém o muže veřejně známého, který je, do jisté míry, geniální. Oba těží ze svých privilegií a oba jsou velkými individualisty.

Shrnutí

Je potřeba zdůraznit, že Foucault i Forman jsou veliké individuality a osobnosti 20. století. Jejich pohled na společnost odráží do jisté míry i osudy minulého století. Foucault se ve svém díle zaměřuje na mechanismy vzniku moderní společnosti a vývoj disciplinace v návaznosti na vývoj společnosti. Forman ve svém díle vyzdvihuje význam jedince pro společnost a jeho boj za svá práva. Z tohoto pohledu stojí oba autoři na opačných stranách.

Myslím si, že Foucault ve svém díle ukazuje prostředí a mechanismy vzniku institucí, fungování společnosti a mechanismy moci a Forman toto prostředí využívá k vizualizaci vzniklých situací z tohoto vývoje společnosti. Dohromady to dává ucelený obraz o tom, proč a jak společnost funguje a jak na vzniklou situaci reaguje individuum a lidská jedinečnost.

7. Význam tématu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku

7.1. Význam (re)socializace

Význam (re)socializace pro sociální pedagogiku pochopíme, prozkoumáme-li samotný pojem. „Resocializace souvisí se socializací, což je děj, při kterém si dítě osvojuje pravidla života ve společnosti (výchovou, nápodobou, identifikací, vlastním stylem či s vrstevníky).

V pozdějších letech se člověk rovněž přizpůsobuje a učí se novému chování, zde hovoříme právě o resocializaci. Můžeme to chápat jako přijetí nových norem a hodnot, které jsou většinou spojené s novým sociálním postavením, jež člověk získává – např. stanu-li se rodičem, zaměstnancem nebo vojákem. Občas se definice tohoto pojmu zkracuje na pouhé znovuuvedení resp. znovu zakotvení do společnosti.

Často tuto resocializaci řeší psychologové např. s propuštěnými vězni, kteří se navrací zpět do společnosti.“¹³

Učit se novému chování ve společnosti, respektive učit tomuto chování, najít cestu ve složité životní situaci, pomoci (re)socializovanému jedinci s orientací je přesně tématem pro sociální pedagogiku. Je potřeba si uvědomit, že bez soustavného vzdělávání není možné v dnešním světě uspět a u (re)socializovaných jedinců to platí dvojnásob. Účelem (re)socializace je začlenění znevýhodněných osob do společnosti. Tento samotný fakt souvisí s fungováním společnosti, s její humanitní podstatou, se sociální solidaritou a s moderním sociálním státem. Stále platí, že každý člověk je zodpovědný především sám za sebe, ale právě ona odpovědnost je i klíčem k (re)socializaci. Můžeme vzít jako příklad člověka, který se z jakéhokoliv důvodu dostal do vězení a po odpykání trestu vyjde na svobodu. Takový člověk sice svůj závazek společnosti splatil, ale přinejmenším si odnáší stigma vězení a zpravidla i nějaký ten dluh. V případě, že je jeho sociálně hmotná situace zajištěná, má tento jedinec velkou

¹³ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Resocializace>

šanci na rychlou a úspěšnou (re)socializaci. V opačném případě se dostává do začarovaného kruhu, z kterého není bez intervence a pomoci společnosti úniku. Sociální pedagogika může v takovém případě pomoci svým zaměřením, třeba právě na takové případy. Její transdisciplinární charakter jí umožňuje chápat problematiku komplexně, a proto může propojit jednotlivé složky sociální pomoci a nabídnout řešení.

S tím úzce souvisí i prevence a terapie. „*Oblast sociální prevence i terapie vytváří pro činnosti sociálního pedagoga značný prostor. V prevenci se největší možnosti naskýtají ve škole, pokud by tam byla funkce takového pracovníka zavedena. Příležitosti k preventivnímu působení má však i vychovatel ve školní družině nebo školním klubu, v domově mládeže, nízkoprahových centrech, centrech volného času apod. Sekundární prevence se uplatňuje především v souvislosti s terénní prací. Terapie probíhá ve výše popsáných zařízeních a všude je její součástí sociálně-výchovné působení. Práce sociálního pedagoga ve všech těchto případech současně předpokládá schopnost týmové spolupráce s dalšími odborníky z policejních složek, sociální práce a zdravotnictví.*“¹⁴

Shrnutí

(Re)socializace je jedno z velkých témat sociální pedagogiky, zejména dále v terapeutickém působení. Sociálně pedagogická terapie se zabývá výchovou či převýchovou lidí, kteří mají problém se začlenit do společnosti. Mezi ně patří třeba propuštění vězni, nepřízpůsobiví jedinci, imigranti, drogově závislí atd. (Re)socializace má význam pro takto znevýhodněné osoby a sociální pedagog ve spolupráci s dalšími složkami sociálního systému může se svými znalostmi pomoci.

¹⁴ Kraus B., Základy sociální pedagogiky, str. 157

7.2. Význam integrace

Integrace a především pozitivní integrace je jedním ze základních cílů sociální pedagogiky. „Z hlediska vlivu důsledků integrace na integrujícího jedince, skupinu či komunitu lze chápat tento fenomén ve dvojitě slova smyslu, a to jako:

- proces začleňování jedince, skupiny, komunity do integrální společnosti,
- stav začlenění jedince, skupiny, komunity do integrální společnosti.

Analytický pohled na fenomén integrace naznačuje dvojí kvalitu tohoto jevu, pozitivní a negativní integraci.

Proces začleňování a v konečném důsledku začleňování integrujícího se objektu do integrální společnosti lze označit za pozitivní integraci v případě, kdy ve svých aspektech (primárních a sekundárních) je taková integrace přínosem pro integrující se objekt (jedince, skupinu, komunitu). Právě pozitivní integrace je cílem speciální pedagogiky, sociální pedagogiky, sociální práce a dalších speciálních disciplín. Geneze integračního procesu může vyústit v negativní důsledky, a to pro objekt integrace. Hovoříme pak o negativní integraci v sekundárních důsledcích.“¹⁵

Podle Muhlpaehra je zjevné, že význam má především pozitivní integrace. Příklad pozitivního začleňování jedinců do společnosti, je začleňování do skupin jako je rodina, sousedské spolky, mohou to být i církevní spolky nebo zájmové skupiny mládeže. Naopak příkladem negativního začleňování je především začleňování jedince do vězeňských skupin nebo detenčních zařízení všeho druhu.

Vzpomeňme si v tomto ohledu na Formanův Přelet nad kukaččím hnízdem (1975), kde McMurphyho tato negativní integrace nakonec zabila. To je příklad negativní integrace, kde nebyla žádná motivace pro negativní integraci, ale důsledkem byl zmařený život.

Z tohoto pohledu je nejenom důležité, aby integrovaný jedinec byl soustavně připravován na svou integraci (ať už ve škole, nebo v libovolném kolektivu nebo

¹⁵ Vítková a kol., Integrativní speciální pedagogika (1998), str 14

společnosti), ale aby i kolektiv nebo společnost byly soustavně připravovány na možnost, že budou do svých řad integrovat sociálně nebo jinak znevýhodněné jedince. Tato vzájemná interakce nesmí být zdrojem dalšího znevýhodnění a nelibosti na obou stranách. Naopak, tato výzva, tento fenomén, musí být inspirativní a prospěšný všem.

Pokud se jedná zejména o integraci dětí do tříd, kde děti s nějakým znevýhodněním mohou navštěvovat „normální“ školu, je to otázkou posledních dvaceti let. Ale například v Austrálii integraci uskutečňují od konce osmdesátých let. *„Na konci osmdesátých let došlo v Austrálii ke dvěma velkým změnám ve speciálním vzdělávání. Za prvé v celé zemi došlo ke snížení požadované úrovně IQ nezbytné pro přijetí dítěte do běžné školy. Důvodem pro to byly jak ekonomické, tak pedagogické. Druhou změnou představoval vzrůstající tlak, aby společnost uznala, že z hlediska sociální spravedlnosti mají všechny děti právo na vzdělání. Tím bylo myšleno vzdělání, které není diskriminující – vzdělávání začleňující děti ze speciálními potřebami – tedy vzdělávání inkluzivní.*

Nastal posun v uznávání důstojnosti a osobnostních potřeb všech dětí se speciálními potřebami. To vedlo k snaze poskytnout vzdělání jdoucí od (pouhé) integrace k přijetí těchto dětí za rovnoprávné členy školní komunity. Učitelé do jisté míry pochopili, že plné integrace dětí se speciálními potřebami lze dosáhnout, jedině pokud se napřed podaří jejich včlenění (inkluze) do společnosti žáků, učitelů a všech ostatních, kdo tvoří školu“¹⁶

Austrálie není výběr náhodný, mají zde stejně jako v České republice speciální skupinu zvláště znevýhodněných obyvatel. V České republice je to romské etnikum. Tato minoritní skupina potřebuje speciální přístup a je významnou skupinou a příjemcem pomoci v rámci integrace. Jinými slovy je potřeba tuto integraci uplatňovat v praxi a sociální pedagogika je právě tím integrativním prvkem, který to má přímo v popisu práce, respektive sociální pedagog. Proto práce v oblasti integrace je významnou složkou sociální pedagogiky. Zejména její komplexní přístup k prostředí znevýhodněných skupin.

¹⁶ Lang g., Berberichová Ch., Každé dítě potřebuje speciální přístup, str. 27

Integrace není jenom práce s jedincem, ale předpokládá i práci v terénu - s rodinou či v mimoškolních aktivitách. „Zaměření sociální pedagogiky z hlediska těchto různých přístupů lze shrnout následovně:

- a) *k objektu výchovy – na rozdíl od pojetí individualistické výchovy zdůrazňuje působení na celé sociální skupiny (profesní, politické, zájmové, etnické apod.);*
- b) *k formám a podmínkám výchovy – zabývá se především výchovou v mimoškolních institucích včetně rodiny, všímá si role lokálního prostředí;*
- c) *k cílům výchovy – zdůrazňuje společenské potřeby, orientuje se na spolupráci, altruistické jednání, na demokratizaci výchovy;*
- d) *k metodám výchovy – upřednostňuje nepřímé výchovné metody;*
- e) *ve smyslu sociální pomoci – pojem sociální chápe ve smyslu solidarity s těmi, kteří se dostali do znevýhodněné situace (z důvodů ekonomických, etnických, zdravotních apod.), a jde pak o výchovné přístupy jako doplněk celkové péče o tyto specifické okruhy populace.“¹⁷*

Z toho lze vyvodit, že sociální pedagogika hraje ve svých úkolech při integraci důležitou úlohu a svoji funkci plní především komplexním působením na sociální skupiny i celou společnost. To je jejím hlavním polem působnosti, nejde o izolovaný úkol, ale spolupracuje s celou řadou vědních i pedagogických oborů. „Sociální pedagogika má charakter transdisciplinární a výrazně integrující. Z pohledu životní praxe soustřeďuje a dále rozvíjí teoretické poznatky pedagogických, společenských, ale i dalších vědních disciplín. Má blízko především k sociologii, ale také k antropologii, k psychologii, politologii i k teologii, právním a medicínským oborům“¹⁸

¹⁷ Kraus B., Základy sociální pedagogiky, str. 40

¹⁸ Kraus B., Základy sociální pedagogiky, str. 52

Shrnutí

Sociální pedagogika jako integrující a transdisciplinární obor, který má za úkol integrovat, pomáhat integrovat znevýhodněné jedince a skupiny do společnosti. Je to její prvořadé zaměření. Může stavět na široké spolupráci s ostatními vědními a pedagogickými obory a může zároveň vycházet ze své práce v terénu a ze znalosti sociálně znevýhodněných skupin a minorit. Její úkol je výrazně prosociální a solidární, se zaměřením na prevenci, terapii, mimoškolní aktivity, aktivity v rizikových rodinách, komunitách s využitím lokálních znalostí situace v daném prostředí.

Závěr – shrnutí poznatků

Moderní společnost je složitý mechanismus a zároveň veliká sociální skupina, která potřebuje mít funkční a účinné kontrolní mechanismy. Kontrolou individuí se společnost brání proti možnosti vzniku chaosu, který do moderní společnosti nepatří, nebo ji rozkládá. Svobodná vyspělá společnost takovou kontrolu uplatňuje v rozumné míře a na základě práva.

Každý jedinec může v mezích zákona uplatňovat svoji individualitu. Míra uplatňování je závislá na míře svobody ve společnosti. Mimo zákony hrají důležitou funkci i společenské normy, které nemusejí být kodifikované zákonem a mohou vycházet z tradice a obyčejů společnosti. Tyto normy nejsou pevně zakotveny v čase a dynamicky reagují na potřeby společnosti. Individualita je ve společnosti ceněná a její fungování ve společnosti má svá pravidla

Disciplína je soubor zásad, morálky, kázně; podřízení svojí vůle vůli vyšší.

Michel Foucault se zaměřuje na disciplínu především v oblastech vznikajících manufaktur, nemocnic, škol a vojenských táborů. Ve své práci se snaží mapovat tento fenomén od konce středověku. Mapuje především na oblast ekonomiky a moci a vznikajícího tlaku na člověka a jeho tělo. Disciplinace v jeho pojetí je procesní uplatnění disciplíny v obecných oblastech lidské činnosti a ve vývoji moderní společnosti.

Miloš Forman se zabývá vlivem jedince na společnost a působení společnosti na jedince. Ve svých filmech představuje individualitu a její konfrontaci se společností. Jeho pohled vyjadřuje přesvědčení, že individualita stojí vždy trochu na okraji společnosti a o své místo na slunci se musí zasadit sama. Konflikty vznikají a zanikají, ale jejich přesah do budoucnosti vždy ovlivňuje další chování Formanových hrdinů. Výjimečnost individualit nutí společnost se vůči nim vymezovat. To vyvolává protitlak a spirálovité gradování vzniklých konfliktů.

Michel Foucault i Miloš Forman vytvořili svoje velká díla ve 20. století. Doba vzniku se odráží i v jejich dílech, především potom v díle Miloše Formana, který dokonce nemohl ve své zemi svobodně pracovat a emigroval do USA. Foucault zase dlouhá léta působil v Polsku, ač sám Francouz a tedy svobodný občan ve svobodné zemi.

Dílo Foucalta a především jeho teorie vzniku disciplinací a potřeby disciplíny pro vznik moderní společnosti, vytvořili rámec pro Formanovy filmy, které odráží vztah individuality ke společnosti. Foucault ukazuje, proč byla disciplína tak užitečná při formování vznikajících institucí, ekonomizace procesů a akumulaci moci, reprezentovanou právě institucemi a společností. Forman dotváří obraz tohoto rámce postavami individuů, které se konfrontují s takto vzniklou společností.

I sociální pedagogika reaguje na vznikající konflikty ve společnosti. Resocializace je jedním z důležitých témat sociální pedagogiky. Využívá především dvou nástrojů: tou je prevence a terapie. Resocializace, tak jak ji chápe sociální pedagogika, má smysl pro znevýhodněné osoby či skupiny ve spolupráci celého sociálního systému, který umí vytvářet příležitosti za předpokladu, že má komplexní znalosti o problému a prostředí.

S tím souvisí i integrace znevýhodněných jedinců nebo skupin do společnosti. Právě sociální pedagogika jako integrující a transdisciplinární obor může v tomto případě nabídnout pomoc a hledat smysluplná řešení. Spolupráce mezi všemi složkami sociálního systému může účinně přispět i k integraci takto znevýhodněných jedinců.

Sociální pedagogika se zaměřuje především na prevenci, terapii, mimoškolní aktivity, aktivity v rizikových rodinách, komunitách, k čemuž využívá práci v terénu i informací, které získala ve spolupráci s dalšími složkami sociálního systému.

Anotace

Cílem bakalářské práce „Miloš Forman - individuum vs. společnost“ je analyzovat zásadní filmová díla Miloše Formana, srovnat filmy mezi sebou a porovnat je s Foucaultovými teoriemi disciplinace, zejména s knihou Dohlížet a trestat. Analýza se zaměřuje na kontrolu individua společností a právo jedince na svou individualitu. Práce se dále zabývá významem tématu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku.

Abstract

The objective of this bachelor thesis is to analyze Miloš Forman's essential film works and to compare them with one another and with Foucault's theory of discipline, particularly with his book "Discipline and Punish". The analysis focuses on the issue of society's control over an individual and on one's right for distinctness. The thesis also explores the importance of the topic of (re)socialization and integration in the social education.

Klíčová slova

Miloš Forman, Michael Foucault, disciplína, individuum, společnost, Dohlížet a trestat, sociální pedagogika, resocializace, integrace.

Key words

Miloš Forman, Michael Foucault, discipline, individual, society, Discipline and punish, social education, resocialization, integration

Seznam použité literatury

Literatura:

Berger P. L., Pozvání do sociologie, Praha: Správa sociálního řízení FMO, 1991, 157 s., ISBN 80-85469-08-1

Foucault M. Dohlížet a trestat. Podlesí: Dauphin, 2000, 430 s. ISBN 80-86019-96-9

Foucault M. Psychologie a duševní nemoc. Podlesí: Dauphin, 2000, 116 s. ISBN 80-86019-30-6

Jandourek J., Sociologický slovník, Praha: Portál, 2001, 285 s. ISBN 80-7178-535-0

Kesey K. Vyhodíme ho z kola ven. Praha: Maťa, 2001, 402 s. ISBN 80-7287-013-0

Kraus B, Základy sociální pedagogiky, Praha: Portál, 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3

Lang G., Berberichová Ch., Každé dítě potřebuje speciální přístup, Praha: Portál, 152 s. ISBN 80-7178-144-4

Průcha J., Walterová E. a Mareš J., Pedagogický slovník, Praha: Portál, 2009, 400 s. ISBN 978-80-7367-647-6

Slowík J. Speciální pedagogika. Praha: Grada, 2007, 160 s. ISBN 978-80-247-1733-3

Sovák M, Nárys speciální pedagogiky, Praha: SPN, 1977, 216 s., SPN 70-00-07

Vítková M. a kol., Integrativní speciální pedagogika, Brno: Paido, 1998, 184 s. ISBN 80-85931-51-6

Filmy:

film Přelet nad kukaččím hnízdem, režie Miloš Forman (1975)

film Vlasy, režie Miloš Forman (1979)

film Lid versus Larry Flynt, režie Miloš Forman (1996)

film Muž na měsíci, režie Miloš Forman (1999)

Další informační zdroje:

<http://cs.wikipedia.org>

http://cs.wikipedia.org/wiki/Michel_Foucault

<http://mettray.blogspot.com/2008/07/k-niha-surveiller-et-punir-naissance-de.html>

<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/disciplina>

<http://www.novinky.cz/zena/styl/220979-milos-forman-anglickinou-se-doma-jen-tak-zlomit-nenechame.html>